

«Мікросюжети з макровисновками» прозових творів Миколи Костенка

Оксана Нежива,

учениця 11-А класу ПЗШ № 5,

переможниця Полтавського міського конкурсу МАН

Науковий керівник: **Світлана Ставна** –

учитель української мови і літератури

Полтавської ЗОШ I–III ст. № 5

Багата Полтавщина літературними талантами. Навіть простий перелік їх імен вражає: Іван і Паїсій Величковські, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Євген Гребінка, Панас Мирний, Павло Загребельний, Олесь Гончар, Василь Симоненко, Володимир Малик...

Серед сучасних письменників Полтавщини вирізняється творчість Миколи Костенка – прозаїка, поета, літературознавця, публіциста. Народився Костенко Микола Васильович 19 березня 1939 року в селі Ісківці Лубенського району на Полтавщині. У 1967 році закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Працював робітником, службовцем, був кадровим військовим журналістом, редактором. Член Національної спілки журналістів. У 2000–2005 роках – голова Полтавської обласної організації Національної спілки письменників України, 2006–2011 рр. – голова Полтавської спілки літераторів. Друкуватися почав у 1954 році. Публікував прозу й вірші в газетах і журналах, виданнях Росії, Вірменії, Грузії, Казахстану. У 70–80-х роках ХХ століття брав участь у колективних збірках прози з військової тематики, які вийшли у видавництвах Києва, Алма-Ати, Москви; збірках пам'яті Феодосія Рогового, Федора Моргуна, Леоніда Бразова, Василя Симоненка; збірках гумору й сатири; пізніше – в альманахах «Рідний край», «Січеслав», «Бахмутський шлях» та ін. М. Костенко – головний редактор і один з авторів антології полтавських літераторів ХХ століття «Калинове гроно». Відомими стали літературознавчі дослідження Миколи Костенка, зокрема: «Див. Сонцепоклонник Тичина», «...І вимолимо в Бога рідне слово» (науково-популярний нарис історії літературно-мистецького життя на Полтавщині ХХ століття), «Над темним хлібом душі».

Микола Костенко – лауреат літературних премій: Київського науково-виробничого об'єднання «Арсенал» (1983), імені Панаса Мирного (2001), «Смарагдова Ліра» Держкомкордону України (2006), імені Василя Симоненка (2009), імені Володимира Короленка (2011), Загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» (2013).

До вивчення творчості Миколи Костенка (переважно це рецензії та інтерв'ю) зверталися Лариса Безобразова, Лідія Віценя, Михайло Грай, Наталя Жовнір, Лариса Тесленко. Однак до цього часу немає цілісного дослідження художніх особливостей прозових творів Миколи Костенка, що і зумовлює актуальність дослідження.

Отож, аналізуючи новелетки й оповідки М. Костенка (збірка «Золоті ворожбити»), визначимо риси індивідуального стилю прозаїка. Відбулася зустріч з письменником, який люб'язно погодився на інтерв'ю, й досліджено джерела про його творчість.

Книжка прози Миколи Костенка «Золоті ворожбити» вперше побачила світ у 2006 році, а 2014 року вийшло друком її друге, доповнене видання. Сам автор, говорячи про свою творчість, в інтерв'ю відзначив, що існує багато різних напрямів, але він тяжіє до реалістичного стилю: «Я реаліст, дотримуюсь класичної школи. Вважаю, що письменник мусить починати з реального життя: не вдумувати голі конструкції, абстракції. Література, якщо вона вдумана, – холодна й безпредметна». Крім того, М. Костенко вважає, що «вся література ґрунтується на добротному реалізмі, але кожен письменник в силу свого характеру, своєї психіки шукає себе в літературі. Необхідно виробити свій смак, щоб була власна точка зору. Немає власної точки зору – письменника ніколи не буде. Можна поборотися з класиками, як це робили авангардисти, скидаючи їх з корабля сучасності. Однак, – твердить письменник, – якщо скинути класиків з корабля, то на ньому нічого важливого не залишиться».

Ми живемо в добу постмодернізму, то ж чи можна співвіднести творчість письменника з реалізмом? Поняття «реалізм», «реалістичний» вживаються в значенні різноманітних естетичних категорій. Літературознавець Д. Наливайко, розмірковуючи про існування реалізму, наголосив на тому, що основу великих стилів закладено в образно-художньому мисленні, їх функціонування не регламентується часовими межами, вони можуть існувати в значенні, скажімо, «бароковості», «романтичності», «реалістичності» у будь-які часи розвитку літератури. Реалістичність вчений розуміє «як прориви до життєвої емпірії в епохи домінування інших художніх систем – прориви, інтенційовані на мотивування зображуваного... тим, що закладено в самій емпіричній сфері й передається в життєподібних формах...» [7, с. 261].

Такі висновки є підставою тлумачення названого М. Костенком реалізму як реалістичного типу творчості, що підтверджується цілком органічним тяжінням сучасного письменника до реального відображення дійсності. Свої сюжети М. Костенко бере з життєвого досвіду. У новелетці «Піанола» оповідач, в якому впізнаємо письменника, говорить: «Знав я у своєму житті і впокійливе шелестіння безмежної колосистої ниви, і страхітливе ревище заполярної пурги, і загрознаве набурмосення спаяних-спечених морозами енісейських торосів, і дніпрову мертвотно-зелену шугу наповесні, і перехоплююче подих спадання з-під вершечка скелі у вірменських горах преколючо-іскристого, міріадобурунного водоспаду...» [5, с. 31].

Ділячись своїм досвідом, митець стверджує: «Скільки всього було вже на моєму віку... А все кудись, до чогось тягне, все підбурює розкопувати небачене-

нечуване, все подумки жене на старі шляхи-дороги, або ж іще в позахмарні далі. І не перестаю дивуватися новим і новим відкриттям проявів духу людського, його вершинних злетів. Розкопував оце днями старі блокноти й натрапив знову на золоті розсипи давніх нотувань» [5, с. 31].

Отож, хоч сюжети своїх творів М. Костенко бере з дійсності, однак життєві теми художньо розкриваються автором з надзвичайним ліризмом і водночас лаконічністю, що вказує на неореалістичний стиль його творчості. Діапазон його зацікавлень в географічному та історичному плані величезний. Він пише про далекий острів за Полярним колом Вайгач («Острів Вайгач»), простори Антарктичного материка («Піанола»), німецький маєток («Плуг») і полтавські господарства («Вічний біль»). Автор «Золотих ворожитів» художньо втілює легенди часів Київської Русі («Одуд, або Див», «Княже серце»), осмислює 40-ві роки, зокрема втечу від голоду на Кавказ («Москалики»), роботу колишніх фронтовиків («Нежилава робота»), а ще згадує дитинство («Конопляний рай») й оцінює сьогодення («Стоять вони»).

Розділ «Дзвін мовчання» у книжці «Золоті ворожити» присвячений гармонійному існуванню людини в природному середовищі. Це твори «Брате мій горіху...», «Старе гніздо», «Гадюка», «Цюрило», «Жайвір» та ін. Письменник дуже уважно спостерігає за докільям, його літературний герой, від якого часто ведеться оповідь, помічає найменші дрібниці змін у природі, що дуже дорогі його серцю. Так оповідач з новелетки «Брате мій горіху...» дивується змінам за один осінній день, які відбуваються із колись врятованим деревом біля його вікна: «Там ще один поверх крони зажовтів геть, засмавився! А верхні гілочки, оті, з наймолодшим листом, тепер аж пурпурно яріли на сонці, аж бризкали розтопленим золотом навсібіч! Дивина... І краса – небачена» [5, с. 63]. Здається, звична картина осіннього різнобарв'я листопада, однак для героя вона постає надзвичайним дивом, що впливає на його настрої: «Наче вперше надивляюсь. Сиджу, вклякаю, німію – милуюсь на диво Боже. І молодію весь. А воно сиплеться, сиплеться собі помалу, ніби спросоння, – а я молодію та втягую в себе всю природню неймовірну наготу» [5, с. 63]. Ці враження говорять про заглиблення письменника у внутрішній світ його героя, його психологічний стан. Тому в творах М. Костенка органічно виявляються елементи імпресіонізму й експресіонізму.

Експресіоністичні риси відчутно в новелетці «Двісті кроків». П'ятеро бійців, приречених на смерть, зустрівши серед «розпеченого полтавського степу» загін німців, що значно переважали чисельністю, вступають у нерівний бій. Кожен з них усвідомлює: «Там, за ними, на кордоні, нічого, крім кривавого місива тіл і металу. Там жінки й діти. Там» [5, с. 19]. Проте старшину переслідують «жахливе марення», ніби його маленький син зміг добігти звідти до бабусі й виглядає його. Тема війни болить письменнику натягнутим до крайньої межі нервом. Це відчутно й у творах «Нежилава робота», «Клин», «Плуг» та ін. У новелетці «Двісті кроків» розкривається тяжка драма людини воєнного лихоліття, яка втратила найдорожче – свою родину. Водночас письменник зміг відтворити емоційне напруження людини перед смертельною загрозою: «Танки зближалися. Засовалися вічка кулеметів. Чорні круглі дірочки добре видно. Старшина нервово сіпає підборіддям, ніздрі його грають» [5, с. 20]. І в цей час психологічної напруги старшину знову турбує думка: «Як же він добіг додому, до баби, його синочок? Синок, разом із своєю матір'ю завалений снарядами отам на заставі?

Колосочок з рідного степу...» [5, с. 20]. За цією короткою думкою простір розриває відчайдушний крик зболеної душі: «Ди-ти-но-о, за-жди-и...», – що є експресією почуттів людини, близької до відчаю. Цей вигук є кульмінацією новелетки й водночас закінченням. За недоказаним читач мусить відчувати, чим скінчився жорстокий бій для виснажених бійців.

Недаремно М. Костенко в інтерв'ю відзначив своє захоплення експресією В. Стефаніка: «Мені до душі писати невеликі оповідки та новелетки, сюжет для яких беру із дуже яскравих епізодів життя. Це все життя, кожний рядок є правдою. Принцип один – лаконізм, щоб коротко, сильно і, як писав твори Стефанік, трохи страшно».

Однією із важливих особливостей прозової творчості М. Костенка є його вміння ненав'язливо підсумовувати свої новелетки й оповідки, виражаючи авторське ставлення до художньо відтворених проблем. Ось, наприклад, новелетка «Клин», у якій зображено старого з потьмареним розумом Гайка, який втратив свого сина й сам ледь лишився живий. М. Костенко розповідає, як Гайок – «добра велика дитина» – збирає осколки у полі, відшукуючи, який з них його Митра вразив. Зрештою, письменник підсумовує: «Коли це було? Ніби вчора. А може, трохи раніше. Чи не все одно? Люди пам'ятають – усе до рисочки. До малого осколка. До тієї бджоли, що дідову бороду вподобала. Це було з нашим народом» [5, с. 25], – підносячи на високий рівень духовності пам'ять про жорстоке лихоліття, що пережив наш народ.

Цікаві філософські розмірковування супроводжують новелетку «Дім на площі», що викресує загострення конфлікту старого й нового. Старий дім, як стара людина, спостерігає, як змінюється все навколо, й радіє цьому, але одного разу він прокинувся від несподіваного грому – гуркоту бульдозерів, що приїхали його знищити: «Старі стіни затріщали, захиталися, дім застогнав, наче смертельно поранена істота, і всією віковою вагою гримнув на порепаний навколо тротуар» [5, с. 55]. У лаконічному розмірковуванні: «А нові будинки лише поморщилися від здійсненої куряви», – автор розгортає думку про те, що нове завжди витісняє старе, інколи це процес болісний, але завжди неминучий.

Неореалістичність стилю М. Костенка підтверджується вибором письменника жанру новелеток і оповідок, як він сам визначає свої твори. Недаремно Л. Безобразова у передмові до книжки «Золоті ворожити» назвала автора «безсумнівним першопрохідцем» [5, с. 3] у жанровому плані. У словниках жанр новелетки не окреслено.

У літературознавчій енциклопедії знаходимо визначення новели, що подається як «невеликий прозовий епічний твір, в якому висвітлюється незвичайна подія або переживання, настрої персонажа; завершується несподіваним фіналом, має напружену дію» [6, с. 128]. Літературознавець Ю. Ковалів відзначає провідні риси цього жанру, а саме: лаконізм, економічність, точність зображально-виражальних засобів. До речі, М. Костенко визнає лаконізм як один з провідних принципів своєї прозової творчості, про що йшлося в інтерв'ю.

Отже, новела належить до малих прозових жанрів і характеризується гострим сюжетом, відсутністю описовості й композиційною суворістю. Саме ці риси притаманні й творах М. Костенка із збірки «Золоті ворожити». Однак його новелетки гранично оголюють ядро сюжету, збираючи життєвий матеріал у фокус однієї події, що зумовлює вкрай стислу художню оповідь,

найчастіше обсягом до кількох сторінок. Така особливість наближає письменника до жанру новелети (від італ. *novelletta* – коротке оповідання) [6, с. 129]. Письменник художньо відтворює епізод, як колишній фронтовик старенького ДТ-150 з болота витяг («Нежилава робота»), як дід Гайок завадив сіяти односельчанам збиранням залишеним з війни осколків («Клин»), страту князя Михайла, який відмовився вклонитися Батієві («Княже серце»), знищення старого будинку в центрі міста («Дім на площі»), мить спостереження за деревом восени («Брате мій горіху...»), розмова хлопця-пастуха з дідом Гнатом про струмок («Цюрило»), пісня жайвора («Жайвір»), дарунок квітів на свято дружині («Фіалки») тощо.

В основі новелетки – один епізод, інколи, здається, й не дуже примітний, але «під пером автора, – на думку Л. Безобразової, – він виростає до символу, так що ці крихітки (новелетки) читаються як притчі» [1, с. 478]. Тому й назвав М. Костенко свої твори, що мають стилій, але дуже місткий сюжет, новелетками.

Яскравим прикладом жанрових характеристик новелетки є твір «Двісті кроків». Тут дійсно зображено короткий епізод відступу бійців від кордону, коли вони йдуть полем й наражаються на німецькі танки й машини з піхотою. Автор зміг відтворити символічність останнього шляху бійців художнім словом: «Здавалося, що вони не йдуть, а кружляють по колу, укотре перемішуючи нескінченну пилюгу. Смутною траурною стрічкою, без кінця й краю, снується дорога. Обабіч кущики полину, вкриті такою ж закучерявленою ковдрою пилюги, нагадують розкидане жалюгідне лахміття» [5, с. 18]. У небагатьох рядках зображено такі промовисті й місткі художні образи. Та «золотава пшениця, понівечена тисячами чобіт, ніби покійно поклала в ту пилюгу вусате колосся, хоронячи від хижого ока хоча б те, що залишилось» [5, с. 18] сприймається читачем як подвійний символ: молодого покоління, що було захоплене виром воєнного лихоліття, й рідної землі, понівеченої загарбниками. Це підкреслено метафорою землі-істоти в наступній фразі: «Сліди людських ніг губляться в наїжджених танкових коліях. Померезжана зубчатими чорними ранами земля здається закатованою, розпластаною істотою» [5, с. 18].

Відчуваючи серцем людську трагедію, немолодий старшина зупинився й опустився на коліно. Скільки драматизму вкладає автором у скупі слова: «Пітна почорніла рука потяглася до колоскових голівок. Потер пальцями – викотилося зерно. Не було більшої у світі печалі, ніж та, що стояла в його очах» [5, с. 18].

Художньо спорідненою з попередньою є новелетка «Клин», коли через багато років після закінчення старий дід Гайок збирає в солдатський котелок іржаві осколки, бо зранена пам'ять про війну, загиблого сина Митра не полишає його ніколи. Скупі й водночас дуже промовисті деталі образу діда свідчать про біль від тяжкої втрати: «У розмитих довгими роками очах старого моторошно порожньо. В бороді бджола» [5, с. 25].

У своїх творах автор часто прислухається до музики природи: «З чим тебе порівняти моя незрівнянна музико? З кучерявим закрути-завийся нашим степовим вихором? З божественним летом джмеля і граційним танком бджоли навколо соковитої чашечки? З дитинним лепетом молоді вишні край маминого городу?» [5, с. 31]. Письменник чує музику в тихому шелестінні високих стебел конопель («Конопляний рай»), радісній пісні жайворонка («Жайвір»), шелестінні мурашника («Золоті ворожбити»), а ще відчуває запахи «прив'яленого картоплиння, квітучих соняхів і сиводрімучого терпцю пізньої капусти», «пригірклої міша-

нини помідорного гудиння і потоптаного стебла перцю» й радить не сплутати їх «з потужними перетокками амброзії полиннолистої укупі з добряче присмаленим дерев'ям» [5, с. 96] («Медовий Спас»). За традицією сонцеклонника М. Коцюбинського, наш сучасник М. Костенко радить людині шукати гармонії з природою, прислухатися «до величності й мудрого білого світу» [5, с. 107], помічаючи, як дається взнаки надмірна урбанізованість, «цивілізаційно-машинний захват» [5, с. 98], втрата «сільської стежки до душевного спокою» [5, с. 96].

У збірці «Золоті ворожбити» вміщено також *оповідки*. За літературознавчою енциклопедією, цей «жанр менший за обсягом, ніж оповідання, іноді вживається у значенні новели» [6, с. 158]. У М. Костенка оповідка за основою композиції, манерою мовного викладу наближається до бувальщини, але за образною системою прагне до художності малих епічних жанрів. Оповідками можна вважати такі твори як «Вічний біль», у якому переповідається бувальщина про побачене недбальство в збиранні пшениці; «Острів Вайгач» – легенда про віднайдення скарбів далеких предків; «Одуд, або Див» – художньо осмислені легенди й перекази про птаха причорноморських степів тощо.

Письменник стверджує, що в його творах акумульовано досвід багатьох людей, зокрема його далеких і близьких родичів, друзів, колег. Матеріал для прози зібрано з усього світу, звідти, де довелося йому мандрувати. Оскільки М. Костенко був військовою людиною, йому довелося бути в Закавказзі, на островах Льодовитого океану, в Біловезькій пущі, Сибіру. Змушений багато їздити під час перебування на службі, письменник назбирав багато спогадів, розповідей, вражень, які згодом перетворилися на художні твори. Наприклад, у творі «Острів Вайгач» письменник художньо переповідає легенду про далекий острів, що почув від одного з учених-етнографів, а в «Піанолі» – історію легендарного англійця Роберта Скотта, котрий повів відчайдухів на штурм Південного полюсу в Антарктиду.

Тема війни розкривається в оповідці «Плуг». Письменник стверджує, що навіть жорстока війна не змогла відібрати душевного багатства у простих селян. Ця ідея є провідною в оповідці «Плуг». У мініатюрі, яка вмістилася на сторінці книжки, М. Костенко зміг відкрити читачеві велику душу робітника, люблячого землю й працю. Кум Тарас, «що над річкою жив», а «колись під Полтавою», в роки війни в німецькому маєтку плуг із України знайшов і орав чужу землю аж до вечора: «...як це так, весна, земля дихає, стріляють далеко, а біля землі рук немає... Чужа земля, але ж земля! І за віщо її ображати?» [5, с. 26].

Сьогодні також відтворено письменником у жанрі оповідки. Оповідка, чи, як зазначає сам автор, бувальщина «Вічний біль» про, здавалось би, звичну історію наших днів: «Уздовж поля, погід самою посадою. Де дорога в бур'янах і з силою-силенною вибоїн. Пшеницю наче хтось цієї пори посіяв: вона світилася на добрий кілометр, наче це були сліди навали ворожої орди, мародерства на спільному полі й хаотичної втечі грабіжників». [5, с. 14]. Виявилось, що господарює на колишньому колгоспному полі якийсь «хазяйчик» із міста, пузате молоде барило, який і бочку пива в поле викотив, а працю хліборобську зганьбив. Тому антиподом його мерзенного вчинку виступає хлопець Тарас із оповідки «Пост номер один», справжній юний вартівний хліборобської честі.

Таким чином, новелетками можна назвати невеликі прозові твори із максимально стислою художньою оповіддю, що дозволяє сконцентрувати життєвий

матеріал в один епізод. Як схарактеризував М. Костенко в одному з інтерв'ю: «Мікросюжети з макровисновками» [8]. Головними ознаками жанру є граничний лаконізм, влучна художня деталь, точність зображення. Оповідки жанрово споріднені з новелетами, однак різняться манерою мовного викладу, наближаються до бувальщини, хоч за образною системою також тяжіють до художності малих епічних жанрів.

У розділі «Дідусева книжка про Настусю» художня оповідь новелеток ведеться від головного героя – вченого-метеоролога Михайла Максимовича, який не тільки веде метеорологічні спостереження, але й довірливо розповідає про свою онуку Настусю. Не випадково епіграфом до цієї, на думку автора, маленької повісті стали слова видатного українського педагога Василя Сухомлинського: «Кожна дитина – художник», адже ідеї гуманізму стали визначальними в створенні духовного світу маленької дівчинки. Розпочинається цей літературний твір філософськими роздумами про індустріальне суспільство, де переваги надаються творенню матеріальних цінностей за рахунок споконвічних природних багатств. Це не тільки порушує гармонію в стосунках людини й довкілля, але й призводить до духовного й фізичного знищення суспільства. Особливо страждають діти, адже постійно перебувають у психологічній напрузі, бо стають своєрідним додатком до нових технічних джерел інформації, а потім машин та механізмів: «Ось бачите... дитина уподібнюється машині, з дитини витискують купу випадкових знань на межі фізичних можливостей» [5, с. 195]. Своєрідним протиріччям із урбанізованим способом життя виступає образ дівчинки Насті, яка ніби продовжує світоглядні уявлення далеких предків, що були органічним виявом єднання людини й природи. Тому для неї рідними є не тільки близькі люди, але й

дерева, квіти, трави, птахи і звірята, які нерідко потерпають від нерозуміння й жорстокості дорослих людей.

Л. Тесленко назвала книжку М. Костенка «мозаїчно-музичною» й порекомендувала її читати, «щоб почути, як почув їх автор, притишені вібрації материнської мови і впокійливе колісання цілого мальовничого всесвіту» [8]. Думається, що в новелетках відображено національне світовідчуття нашого народу, адже архетипи образів Неба, Сонця, Землі стають складниками художнього довкілля. Письменник відчуває спорідненість з природою й це надає його творам особливого оптимістичного звучання.

Література

1. Безобразова Л. Як слово наше озоветься... / Лариса Безобразова // Безобразова Л. Вибране. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 477 – 480.
2. Віценя Л. Найпочесніша естафета / Лідія Віценя // Комсомолец Полтавщини. – 1986. – 13 травня.
3. Грай М. Стогоном відлунують бої... / Михайло Грай // Літературна Полтавщина. – 2006. – № 7. – С. 4.
4. Зелень М. «Золоті ворожбити» – це уклін і вдячність поколінню сільських Дон Кіхотів / Марічка Зелень // Село полтавське. – 2014. – № 44 (6 листопада). – С. 5.
5. Костенко М.В. Золоті ворожбити: Новелетки й оповідки / М.В. Костенко. – Полтава: Полтавський літератор, 2014. – 236 с.
6. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита).
7. Наливайко Д. Епістемологія і поетика реалізму / Д. Наливайко // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К.: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2006. – С. 257 – 276.
8. Тесленко Л. Кого вчаровують золоті ворожбити? – Особистий архів М.В. Костенка.
9. Тесленко Л. Палкий заклик берегти нашу землю / Лариса Тесленко // Полтавська думка. – 2006. – 10 листопада.

Шановні колеги!

**Триває передплата
на періодичні видання на 2015 рік**

**Передплачуйте часопис
"Українська література в загальноосвітній школі"**

Індекс: 22410

Періодичність — 12 номерів на рік

**Передплатити журнал можна в усіх відділеннях зв'язку,
починаючи з будь-якого номера**

**Сподіваємося, що "Українська література
в загальноосвітній школі" стане надійним помічником
у вашій благородній праці**

Редакція